

Dr. Alexander Comrie

door

ds. A. Vergunst

Dr. Alexander Comrie door ds. A. Vergunst werd in negen delen gepubliceerd in *De Saambinder* op 26 mei, 2, 9, 16 en 23 juni, 7 juli, 4 en 18 augustus en 8 september 1977. Dit bestand is fotografisch overgenomen van de genoemde uitgaves en deze zijn ook te downloaden op Digibron.nl.

© 2024 – NordPublisher
NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal, elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever: nordpublisher@outlook.com.

In 1973 (22/3, 5/4, 19/4, 3/5 en 10/5) werd een begin gemaakt met een artikelenserie over het leven en werk van A. Comrie. 'Deze serie werd onderbroken door mijn reis naar Nieuw-Guinea en sedertdien niet voortgezet. Nu we met het vervolg op het toen gepubliceerde weer verder gaan laten we toch de artikelen die in 1973 geplaatst werden eerst weer volgen, daar anders sommige lezers het verband van het geheel zouden verliezen'.

INLEIDING

Tot de godgeleerden, die in de achttiende eeuw een belangrijke plaats hebben ingenomen in de kerk van ons vaderland behoort ongetwijfeld Alexander Comrie.

In een tijd, waarin de invloed van de „verlichting" zich ook in de kerk sterk deed gelden, heeft deze in Schotland geboren predikant, met onverdroten ijver zich gegeven voor het bewaren van het in de gezegende reformatie ons toebetrouwde pand. Wie zich diepgaand bezighoudt met die periode van onze vaderlandse kerkgeschiedenis, waarin Comrie zijn plaats in de gelederen van de gereformeerde godgeleerden innam, zal moeten constateren, dat het een tijd was, waarin het gereformeerd kerkelijk leven ingezonken was. Het diep verval van de kerk van Nederland is in die achttiende eeuw ingeleid. Tegenover deze ontwikkeling heeft Comrie krachtig stelling genomen. Een reeks van uitnemende werken legt daarvan getuigenis af. Deze werken zijn van verschillende aard. Sommige zijn duidelijk gericht op de stichting en geestelijke opbouw van de eenvoudigen; andere geven blijk van een intensieve deelname aan de worsteling om de waarheid Gods, die ook in Comrie's dagen zo sterk bestreden werd. Sommige diep-theologische geschriften gaan dan ook in op de dwalingen, die zich in zijn tijd in de kerk hebben sterk gemaakt. Dwalingen, die steeds meer getolereerd worden. Tolerantie (verdraagzaamheid) was het modewoord van de achttiende eeuw. En wel tolerantie van de afwijkende gevoelens, die zulk een dodelijk gevaar voor de kerk des Heeren betekenen.

Juist in onze tijd is het van zo grote betekenis om met de werken van Comrie ons bezig te houden. Dwalingen in zijn tijd reeds zo verwoestend werkzaam, laten zich ook nu gelden.

Op allerlei wijze wordt de gemeente Gods bedreigd. De wijze, waarop Comrie zich in woord en geschrift tegen de tijdgeest keerde strekke ons tot een voorbeeld. Met medestanders, onder wie Nicolaas Holtius een grote plaats innam, was hij een strijder voor de oude gereformeerde leer. Deze leer had hij reeds in zijn geboorteland, Schotland, hef gekregen. Grote lichten hebben eens in de Schotse kerk geschinen; grote zegen is door deze mannen verbreid, die door Gods genade krachtige instrumenten waren om de gemeente te bouwen op het fundament van de apostelen en de profeten, waarvan Jezus Christus de uiterste Hoeksteen is.

We stellen ons voor uitvoerige aandacht aan het leven en werken van Comrie te schenken; vooral aan de bespreking van zijn werken zal ruime aandacht worden geschonken.

Afkomst en jeugd

Comrie was afkomstig uit Schotland. Alhoewel hij zelf niet precies wist, wanneer hij geboren was, 'blijkt uit de officiële registers, dat hij geboren is op 16 december 1706 in Perth in Schotland. Over zijn voorgeslacht zijn niet zo heel veel bijzonderheden bekend; toch wel enkele, die Comrie zelf ook mededeelt.

Zo de bekende Andrew Gray, die van 1633- 1656 leefde. Deze op drie-en-twintigjarige leeftijd overleden prediker was slechts drie jaar predikant. Zijn bediening werd bij de godzaligen in Schotland in hoge achting gehouden. Van zijn werk is een diepe indruk uitgegaan.

Zijn geschriften worden tot op deze tijd herdrukt; ook in ons land zijn verschillende predicaties van deze godzalige leraar verschenen.

Nu deze Gray was Comrie's overgrootvader van moederszijde. In zijn geschriften maakt Comrie tweemaal melding van hem. In zijn „Leerredenen" uit Comrie de wens, dat hetgeen zijn „nu zalige overgrootvader Mr. Andrew Gray over het gebed geschreven heeft" in het Nederlands mocht worden vertaald. De weduwe van deze Gray is opnieuw in het huwelijk getreden en wel met de bekende Hutcheson, die ook zelf predikant was.

Van deze Hutcheson is de „Sakelijke en Practical verklaring van de twaalf kleine profeten", welk boek in de Nederlandse vertaling door Comrie van een voorwoord is voorzien.

Comrie schrijft van hem: "... zo laat hij zulk een nabij leven met Godt, en daar blonk van hem zulk een kracht van godtzaligheid, dat hij als de algemeene vader en bestierder van kerkelijke zaken wierde aangezien; en wegens zijn tederen ommegang met Godt was de liefde, en van Godtvruchtige leeraars, en van de waere Heiligen, voor hem uittermaete groot".

Comrie deelt ons verder niets mee over zijn overgrootmoeder, de weduwe van Andrew Gray en de latere echtgenote van Hutcheson; evenmin vermeldt hij ergens zijn grootouders of ouders.

Zijn vader droeg de naam Patrick Comrie. Ook over zijn leven of godsdienstige overtuiging heeft Comrie zelf zich niet uitgelaten, evenmin als over zijn moeder. Toch ligt voor de hand aan te nemen, dat Patrick Comrie tot de „Evangelische Partij" behoorde. Comrie noemt nog twee andere verwanten, nl. James Frazer (1639-1699), die als een besliste calvinist voor de zuiverheid van de reformatorische leer heeft geijverd en krachtig streed voor de onafhankelijkheid van de Schotse kerken. Als zo menig andere heeft hij daarom vele jaren in de gevangenis doorgebracht. Later werd hij predikant. Deze Frazer was gehuwd met een zuster van

Andrew Gray. Tenslotte vermeldt Comrie nog de bekende Bisschop Gilbert Burnett (1643-1715) die een gematigd voorstander van de andere partij was.

Comrie hechtte sterk aan de overleveringen van zijn geslacht; waarom hij deze ook zo nadrukkelijk vermeldt. Zijn persoonlijkheid is in Schotland gevormd; en de Schotse theologie heeft een krachtig 'stempel op hem gedrukt, zoals ook wel te zien is in de reeks vertalingen van Schotse werken, die of Comrie zelf heeft verricht of van inleidingen heeft voorzien.

Alhoewel Comrie dus weinig uit zijn jeugd mededeelt bericht hij uitvoerig omtrent zijn godsdienstige vorming. Hij spreekt over Ralph Erskine als een man, die God tot besturing in zijn jeugd heeft gebruikt; hij leerde zijn belijdenis onder hef onderwijs van de beide Erskines.

In die tijd werd krachtig gestreden tegen de leerstellingen van Baxter en die van de School van Saumur. In deze leerstellingen werden pogingen ondernomen om de Remonstrantse opvattingen met de Gereformeerde leer te verzoenen. Deze gevaarlijke poging kan slechts tot een vermindering van de zuivere waarheid leiden, waarom er dan ook krachtig tegen geijverd werd. Zo schrijft Comrie, dat bij de Avondmaalsvieringen, die hij in Schotland meemaakte hij naast anderen ook alle Baxterianen van Avondmaal hoorde uitsluiten, "hetwelk mij van mijne jeugd af een grooten schrik tegen zijne leere, en een afkeer van het Saumursche Systema ingeboezemt" heeft.

De Schotse Avondmaalsvieringen hebben menigmaal een diepe indruk op hem gemaakt. Behalve de bij herhaling genoemde invloed van de beide Erskine's heeft ook Thomas Boston grote invloed uitgeoefend. Comrie bleef ook in Nederland met grote liefde en hoogachting aan deze oude leermeesters denken.

Reeds in Schotland werd Comrie op de Latijnse School onderwezen. Door zijn vader was hij voor de dienst des woords bestemd. Zeker zal Comrie aan deze wens gaarne gehoor gegeven hebben, alhoewel de vervulling langs een andere weg gekomen is dan door zijn vader kon worden vermoed.

Over de komst van Comrie naar Nederland is weinig te zeggen. De reden, waarom hij in Schotland niet tot de dienst des Woords is opgeleid is onbekend. Men heeft met de mogelijkheid gerekend, dat zijn vader niet in staat was de kosten, die aan zo'n opleiding verbonden waren, te dragen. Het is immers bekend, dat zijn vader geen man was, die over een groot vermogen beschikte. Ook is bekend, dat Jean Drummond, een dochter uit het eerste huwelijk van Comrie's moeder, al de schulden voor haar halfbroer Patrick, de vader van Alexander, heeft betaald. Daaruit blijkt, dat Comrie's vader om onbekende redenen in financiële moeilijkheden is geraakt; deze kunnen ook een rol gespeeld hebben bij de beslissingen, die geleid hebben tot het afbreken van de opleiding van Comrie tot het predikambt.

Omstreeks 1727 is Comrie naar Nederland gekomen; eerder dan 1725 kan het niet geweest zijn, omdat door Comrie zelf melding wordt gemaakt van het lezen van een boek in Schotland omstreeks die tijd. Ook is niet bekend om welke reden en met welk doel hij naar Nederland kwam.

Dr. Honig, die over Comrie een proefschrift schreef en een uitgebreid onderzoek instelde om meer hieromtrent te weten te komen, moest tot de conclusie komen, dat ook de meest uitvoerige nasporingen geen meerder licht hierover ontsteken. Wel stelde hij vast, dat het verhaal over de jongeman, die op een winterse avond bij een boer in Woubrugge onderdak verzocht en

na eerst met enige achterdocht te zijn gadeslagen het middel tot de bekering van deze wantrouwende boer wordt, een kern van waarheid bevat, al heeft ook „de dichterlijke verbeelding des volks de oorspronkelijke toedracht der zaken door eenige vreemde bestanddelen versierd...”

In het genoemde verhaal is immers sprake van een storm op een meer, die een ramp veroorzaakte, waardoor het scheepke op de kust in stukken zou geslagen zijn en Comrie zich ternauwernood zwemmend zou hebben kunnen redden. Niet op de wijze, zoals in het genoemde verhaal wordt bericht was Comrie bij een scheepsramp betrokken; wel verhaalt hij zelf in zijn „Leerredenen”, dat hij in december 1727 met een schip op de Noordzee voer. We lezen daar: "In 't jaar '27 was ik, volgens mijn aantekeninge, op zee met schip van Zwartewaal, in de maandt van December. Daar wierdt een gebedt 's morgens en 's avonds uit de „Zeevaart van van Leeuwarden" gelezen. Maar daar quam zulk een verschrikkelyke storm op, dat meer als veertig schepen rondtom ons verongelukten...”

Maar hoe en waartoe Comrie nu in Nederland gekomen is staat niet vast. Alleen is bekend, dat hij omstreeks 1727 enige tijd in Rotterdam heeft vertoefd. Op grond van zijn eigen getuigenis had hij kennis aan een Rotterdamse koopman. Honig houdt deze voor Adriaan van der Willigen en vermoedt, dat deze een begunstiger van Comrie geweest is. Waarschijnlijk heeft deze aan de familie van Schellingerhout en De Sterke geschreven, met welke families deze Van der Willigen geode betrekkingen onderhield. Zo meent dan Honig, dat deze vrienden gezamenlijk de hulp hebben ingeroepen van ds. Tarée om te pogen de gelegenheid te scheppen om Comrie zijn afgebroken studie voort te doen zetten. De familie Schellingerhout en De Sterke woonden in Oudshoorn,

dichtbij Woubrugge. Deze vrienden zullen, vermoedelijk op aansporen van Van der Willigen, door Comrie eens bezocht zijn, opdat zij ook met de jonge Comrie zouden kunnen kennis maken. Veel blijft gissen, omdat er over deze geschiedenis een sluier ligt, die bij het ontbreken van vaste gegevens, niet kan worden weggenomen.

Vast staat wel uit Comrie's eigen getuigenissen, dat 'hij in Rotterdam heeft verkeerd en onder de prediking van ds. Van Stryen opging; ook bericht hij in één van zijn geschriften het volgende: "in de maand Augustus 1754 myne schoonmoeder, welke eenigen tijd in den somer by my was geweest, te Rotterdam brengende, en by dezen en geenemyner Godvrugtige kennissen een kort bezoek afleggende, quam ik by een vermaard koopman aldaar, van ouds een voor my zorgdraagende vriend, voor welchen ik om veele reedenen, hier niet te noemen, de uiterste hoogagtinge hebbe..."

Comrie noemt de naam van deze vermaarde koopman niet; maar Prof. J. J. Schultens, een felle bestrijder van Comrie, schrijft in een brief aan Holtius het volgende: "Vergoeding Comrie van uwen waardigen weldoener, den deftigen Handelaar in Rotterdam, den Schoonvader van eenen der waardige Hoogleraren van Groningen. Zoo ge iemand verpligting schuldig zijt, gij zijt ze schuldig aan den vermaarde koopman, den van ouds voor u zorgdraagenden vriend, voor welchen gij om veele reedenen hier niet te noemen de uiterste hoogagting betuigt te hebben. De reedenen uwer hoogagting voor dien edelhartigen begunstiger van U, die ik weet, zal ik zoo min melden als gij; die ik niet weet, verlang ik niet, dat ge mij bekend maakt, wijl ik nimmer de onbevoegdheid wensch te pleegen van mij te erkondigen op dingen, die mij niet aangaan. Maar waarom noemt gij den naam niet van uwen

godvruchtigen weldoener? Mag hij niet geboekstaafd staan in een schriftken, dat gij uitzendt ter verbreiding van den uwen? Zou dan de waardige Van der Willigen, (dien ik de eer niet heb in persoon te kennen, maar wiens geoefende zinnen in het woord des levens ik heb leeren kennen uit de twintig brieven..." Duidelijk is dat Schultens weet, dat deze vermaarde koopman Van der Willigen is.

Alhoewel dus aan ons de eigenlijke redenen van Comrie's komst naar Nederland verborgen zijn gebleven en we zelfs niet met zekerheid kunnen vaststellen waar hij woonde en werkte, of zelfs maar welk werk hij deed, het feit, dat er een bijzondere leiding Gods in het leven van deze man was, waardoor hij Gods kerk in Nederland heeft mogen dienen met grote zegen staat voor ons onomstotelijk vast.

In hoeverre Comrie, alvorens zich aan de universiteit van Groningen te laten inschrijven nog op een herhaling van het in Schotland geleerde heeft toegelegd, is niet meer met zekerheid vast te stellen. Ongetwijfeld is dit wel voor waarschijnlijk te houden. Maar zeker is wel dat op 8 september 1729 Comrie zich liet inschrijven als student in Groningen. De bijna 23-jarige jongeman zal door zijn beschermers en weldoeners op Groningen opmerkzaam zijn gemaakt. Aan deze universiteit doceerden vier professoren in de Theologie, nl. Antonius Driessen, Otto Verbrugge, Albertus Voget en Cornelius van Velzen. Aan de faculteit, waar wijsbegeerte en letteren gedoceerd werden, waren verbonden Nicolaas Engelhard, Leonardus Offerhaus, Michael Rossal en Nicolaas Tilburg, terwijl Johannes Barbeyrac de rechten doceerde.

Door Comrie zijn in de opdracht van zijn proefschrift de meesten van deze professoren met dankbaarheid vermeld, behalve

Verbrugge, Voget, Engelhard en Offerhaus. Van de in Groningen aan de theologische faculteit werkzame professoren waren Driessen en van Velzen de belangrijkste. Vooral de eerstgenoemde wordt als „die wakkere kampioen van de gereformeerde leer" genoemd. Zieker vanwege deze twee geleerde als rechtzinnige hoogleraren zullen Comrie's vrienden aan Groningen de voorkeur hebben gegeven.

Comrie heeft een nauwe omgang met Driessen en Van Velzen gehad. Immers schrijft hij in zijn catechismus over de angsten en benauwdheden, die met het ontdekkend werk van de Heilige Geest kunnen gepaard gaan, waarbij dan alle „studiale kennis" wegvalt. Hij noemt dan met name professor Driessen en schrijft: "Ik hebbe dat klaar gezien in een Professor onder wien ik studeerde; by hem zynde in zyne zielsangsten, waardoor hy in de dieptens en als in onderste' helle (hier nog op aarde zynde) lag en als een worm kroop, roepende O Godt is er een weg van ontkoming maakt hem my bekend! En deze hadde zyne „Gratia Vixtrix" van tevoren uitgegeven." (Gratia Vixtrix betekent Genade Overwinnares.)

Terecht merkt Honig hier op: "Nu zou Driessen toch stellig Comrie onder zulke omstandigheden niet bij zich hebben ontvangen wanneer hij niet aan dezen student in bijzondere mate zijn vertrouwen geschonken had". Ook in het feit, dat Comrie aan Driessen een dictaat over de colleges van Prof. Venema in Franeker, dat hij van een Hongaar gekregen had, aan Driessen ter hand stelde tekent de nauwe verstandhouding. Ook in de kring van Professor Van Velzen blijkt Comrie geen onbekende. Hij houdt immers later de vrouw van deze professor voor "eene waarde moeder in Israël".

Toch laat Comrie ons verder weinig weten van zijn studietijd. Wel

verhaalt hij, dat hij "met de edelste bloem der studenten wegens hun geleerdheid en wetenschap" verkeerd heeft. Van alle studenten kon dat niet gezegd worden; hij schrijft zelf over studenten "die pas een jaar drie a vier op de Hooge Schooien ophouden, en veel van die al te korten tydt niet studeeren; maar met lanterfant en onnutte bezoekjes doorbrengen".

Bijna vier jaar heeft Comrie te Groningen gestudeerd; daarna is hij naar Leiden gegaan, waar hij zich 10 juli 1733 laat inschrijven. Er doceerden toen verschillende professoren aan de filosofische en theologische faculteit. Van een bijzondere verhouding met één van de toen werkzame hoogleraren blijkt slechts het een en ander uit geschriften uit later tijd. Comrie blijkt dan bijzonder bekend met de theoloog Wesselius en professor in de wijsbegeerte Albertus Schultens. Voor de laatste koesterde hij een grote achting.

Comrie heeft hard gestudeerd. Het blijkt telkens weer in de kerkgeschiedenis, dat de mannen, die God tot een bijzondere en blijvende zegen van Zijn kerk stelde, ook mannen van bijzondere geleerdheid waren. Er wordt, zelfs nog steeds in eigen kring, wel eens smalend over de studie gesproken. Reeds zoveel jaren nadat onder ons wijlen ds. G. H. Kersten zozeer het pleit gevoerd heeft voor een ernstige studie van de godgeleerdheid, blijken er nog steeds onder ons mensen te verkeren, die verachtelijk over de studie spreken. Doorgaans zijn het lieden, die daarin een getuigenis van hun eigen armoede afleggen, maar het ware te wensen, dat eens wat meer gelet werd op de verheven voorbeelden, die er door onze vaders gegeven zijn. Comrie zag zijn ijver beloond. Op 5 oktober 1734, na vijfjarige ijverige studie verdedigde hij zijn proefschrift. Het was getiteld: "De moralitatis fundamento et natura virtutis". (Over het fundament van de

zedelijkheid en de natuur van de deugd.) Over de inhoud van deze dissertatie zullen we in de toekomst schrijven, als we de verschillende werken van Comrie stuk voor stuk bespreken zullen. Opmerkelijk is in elk geval, dat niet ia de theologie, maar in de filosofie de doctor-graad werd behaald. Honig acht het waarschijnlijk, dat het voorbeeld van zijn neef William Comrie, die professor in de filosofie was en dat van de beide Erskine's en Thomas Boston, die ook een graad in de wijsbegeerte hadden behaald, hierop van invloed kan geweest zijn.

Comrie heeft in zijn werken wel blijk gegeven van zijn bekendheid met begrippen uit de wijsbegeerte en heeft hij in zijn strijd dikwijls scherp weten te formuleren, maar van een bijzondere voorliefde voor de filosofie geeft hij nimmer blijk. Voor hem is de wijsbegeerte slechts de "ancilla theologica" (de dienstmaagd van de godgeleerdheid) geweest.

Na deze uitvoerige voorbereiding op de Hogescholen van Groningen en Leiden volgen dan de stappen, die tot de kerkelijke examens leiden en tot de intrede in het ambt.

Na de afsluiting van zijn academische studie bereidde Comrie zich met spoed voor op het afleggen van de kerkelijke examens. De Dordtse Kerkenordering onderscheidde het praeparatoire (voorbereidende) kerkelijke en het peremptoire (afsluitende) kerkelijke examen. Het eerste leidde, indien het tot genoegen afgelegd was, tot de kerkelijke status van proponent, (Me meebracht het recht om in het openbaar het Evangelie te prediken en door de gemeenten beroepen te worden; het tweede werd pas afgelegd nadat een beroep ontvangen en aangenomen was en voerde zo tot de ambtelijke dienst.

Comrie meldde zich bij de classis van Leiden en Neder-Rijnland om het voorbereidende examen te mogen afleggen. Op 2

november 1734 werd dit begeerde examen afgelegd, waarbij door Comrie een predikatie gedaan werd over 2 Tim. 2:20-21. Verder werd een onderzoek gedaan naar de kennis van het Hebreeuws en het Grieks; terwijl tenslotte de voornaamste hoofdstukken van de ware christelijke religie en de leer der waarheid, die naar de godzaligheid is, onderwerpen van onderzoek uitmaakten.

Comrie deed tot voldoening van de vergaderde broeders examen. De acta van deze classis berichten ons immers dat met algemene stemmen hem „het regt en de vryheyd om in het openbaar het Evangelium te mogen prediken" verleend is. Maar er moet nog meer gebeuren. In het verslag van de vergadering komt naar voren, dat Comrie zich ook als "regtzinnig" heeft geopenbaard doordat hij zich uitsprak omtrent de veroordeelde gevoelens van Professor Roëll en Doctor Becker.

Roëll kende aan de menselijke rede een grote plaats toe, ook in die zaken, waarin naar de oude Gereformeerde opvattingen het Woord Gods alleen zeggenschap hebben moest; bovendien koesterde hij over de eeuwige generatie des Zoons opvattingen, - die van de gereformeerde leer afweken. Jarenlang is op de kerkelijke vergaderingen aan deze leer aandacht besteed en werd erop toegezien, dat deze gevoelens niet aangehangen werden door hen, die tot de dienst des Woords kwamen.

Becker, predikant in Amsterdam, was door zijn opvattingen door zowel Voetianen als Coccejanen fel bestreden. Hij verwierp wel niet het bestaan der engelen, maar hield toch velen als engelen ons voorgestelden voor mensen; hij verwekte dan ook grote beroering en is uit zijn ambt als predikant ontzet. In de classis Walcheren waren de z.g. Walcherse Artikelen opgesteld, waarin met nadruk de dwaalgevoelens van Becker afgewezen werden.

Zoals we ook uit het verslag van de classis Leiden en Neder-

Rijnland kunnen lezen werd een nauwkeurig onderzoek ingesteld hoe de proponenten tegenover deze dwaalgevoelens stonden. De kerk moet immers een pilaar en vastigheid der waarheid zijn en zo men aan een valse leer enige tolerantie biedt, zal het zijn alsof men aan het water opening geeft. De dwalingen zullen dan als een stortvloed over de gemeenten komen.

Verder moesten volgens het verslag door Comrie "de formulieren van eenigheyd onderteekent, depostacten van de Synode Nationaal raakende den Sabbath aangenomen, den eed tegens de Simonie afgelegd, en teffens aangenomen geen boeken in de H. Godgeleerdheyd zonder voorafgaande goedkeuring uyt te geeven, als meede de formulieren van den H. Doop en het H. Avondmaal, inzonderheyd de drie vragen van het Doopformulier, zonder verandering en geheel van woord tot woord te leezen', waarna door „den W. Praeses des Heeren ryken zeegen toegewenscht, en den Scriba aanbevoolen hem uyt naam der E. vergaderinge een zeer loffelyke attestatie te bezorgen".

Wellicht rijst bij de lezer de vraag op, waarom deze uitgebreide reeks maatregelen. Daarom bij elk van de hier genoemde zaken een korte aantekening.

De ondertekening van de formulieren van enigheid

De Synode van Dordrecht had dat uitdrukkelijk bepaald; en was er besloten er een formulier voor samen te stellen. Zo vermelden de Post-Acta (Handelingen van de Synode na het vertrek van de buitenlandse godgeleerden) in het verslag van zitting 159, gehouden "15 May des Woondaechs voor de middag" in artikel 6: "Is geordineert datmen stellen zal een accurat formulier van onderteekeninghe, waer naer de kerckendieners de Confessie,

Catechismo ende de sijnodale verclaringhe van de vyff articulen der Remonstranten onderteekenen zullen, om daer mede haer gesont gevoelen duydeUck te betuighen, ende de verkeerde uytvluohten van sommige, omtrent de onderteekeninighe te voorkomen".

De Postacten van Synode Nationaal raakende den Sabbath

Reeds op de Synode van Dordrecht kwam het binnen de Nederlandse kerken en wel in het bijzonder binnen die van Zeeland bestaande verschil over de Sabbath ter sprake. Tussen de broeders van Zeeland was twist hierover; met hulp van de professoren zijn toen een aantal artikelen opgesteld, die als een compromis moesten dienen. In het later zo hevig oprijzend geschil over de sabbath hebben beide partijen zich op dit besluit van de Synode beroepen. De sabbathstrijd gaan we nu voorbij en ook gaan we hier niet in op de vraag of de twistende partijen later zich terecht op deze artikelen hebben beroepen. Niemand minder dan Voetius heeft verklaard dat "se geensins zyn Artikelen van de Synode gestelt, en geappobeert, ja datse selfs zyn tegengesprooken en geimprobeert (afgekeurd)". Op zichzelf een interessante zaak; toch blijkt uit dit verslag van Comrie's examen, dat aan die artikelen zelf een zekere gelding werd toegekend, waarom ze dan ook met name werden genoemd bij het examen en de instemming van de proponenten vereist werd.

De artikelen zijn te vinden in het verslag van zitting 164, die op 17 mei gehouden zijn. Daar lezen we:

1. Jint 4e ghebodt van de godtlycke wet is yet ceremoniaels ende yets morael.
2. Ceremoniael is gheweest de ruste vande sevend dach na de

scheppinghe, ende de strenge onderhoudinghe vanden selven dachs, die het Jodische volck bysonderlyok opgelegd was.

3. Morael, dat een seckeren ende gesietten dach den goodsdienst zij toegeeygent, ende daer toe zoo veel ruste, als tot den Goodtsdienst ende heyliche overdenokinghe des selfs van noden is.

4. Zynde den Sabbtah der Joden affgeschafft, moeten de Christenen den Zondach solennelick heylighen.

5. Desen dach is sedert de apostelen, inde oude catholycke kercke altyt onderhouden gheweest.

6. Deselve dach moet alsoo den goodtsdienst toegeeygent worden, dafmen op den selven moet rusten van alle slaeffweroken (uytgesondert dieghene de lyeffde (liefde), ende de teghenwoordighe nootsaeckeHckheden vereyschen) midsgaders van alle sodanighe recreatiën die den Goodtsdienst verhinderen.

Deze artikelen zijn dus voorgelezen aan de jonge proponent en zijn instemming daarmee gevraagd.

De eed tegen de Simonie

Simonie noemt men het kwaad dat vooral in de middeleeuwen welig woekerde in de kerk en waarbij men een kerkelijke bediening zich voor geld verwierf. In de aanduiding van dit kwaad, Simon-ie komen we de naam van Simon de Tovenaar tegen, die Petrus geld aanbood. Tegen dit kwaad zal wel altijd gewaarschuwd moeten worden. Het kan zeer openlijk en onbeschaamd bedreven warden; soms ook meer verborgen. Als een predikant zijn aannemen van een beroep afhankelijk stellen gaat van een forse verhoging van het hem aangeboden traktement zijn we toch niet

zover van dit goddeloos bedrijf verwijderd. En het hier genoemde komt zeer helaas zelfs in deze tijd nog voor. Het is daarom goed, dat deze "eed tegen de Simonie" nog weer eens duidelijk onder de aandacht te doen komen.

De bediening in Gods kerk zij een heilige; alle materiële voordelen, die eraan verbonden mogen zijn, zouden nimmer een zodanige factor mogen uitmaken, dat deze een rol van betekenis gaan spelen in beslissingen, die slechts voor Gods aangezicht mogen genomen worden.

Geen boeken in de godgeleerdheid uitgeven zonder voorafgaande goedkeuring.

De Dordtse Synode had zich met het boekdrukken beziggehouden. De Dordtse vaders hadden er bij de overheid op aangedrongen streng toezicht op het boekdrukken uit te oefenen. Men had wel gewenst dat strenge bepalingen werden gemaakt. Maar daar is niets van terechtgekomen. Al was er dan een zeker toezicht, toch konden in Nederland algemeen boeken worden gedrukt, waar men elders nog niet in slagen kon. De kerk heeft achteraf wel van haar toekomstige dienaren geëist geen boeken uit te geven zonder daarvoor de kerkelijke goedkeuring verkregen te hebben.

Het ware te wensen, dat ook heden ten dage dit herleefde in de kerken van Gereformeerde signatuur. Wat wordt er al niet veel uitgegeven, waar men veel in aantreft wat spot met Gereformeerde opvattingen.

Het ondertekenen van de formulieren van de H. Doop en het H.

Avondmaal.

Er is omtrent de vragen, vooral de vragen van het doopformulier, heel veel te doen geweest. Sommigen weigerden deze te gebruiken of brachten er eigenmachtig veranderingen in aan. Zo heeft ook Lodensteyn het met de vragen van het formulier moeilijk gehad. Daarom heeft de kerk er later toch op toegezien, dat de formulieren niet zomaar naar eigen inzicht zouden veranderd worden of stukken daaruit weggelaten. Comrie gaat later in het "Examen van Tolerantie" óp de betekenis van de vragen van het formulier in. Hij heeft zich in zijn bediening van de vragen van het formulier bediend en met vrijmoedigheid.

In de wat meer uitvoerige toelichting op het handelen van de classis Leiden en Neder-Rijnland kunnen we opmerken de ernst waarmee op het leven van de kerk gelet werd en de nauwkeurigheid, waarmee bepaalde dwalingen werden geweerd. Zeker is er in de loop van de tijd ook hier veel „gewoonte" geworden en heeft men de "verdraagzaamheid" die men in die tijd predikte als een dekmantel van allerlei onrechtzinnigheid niet kunnen weren.

Comrie mocht het onderzoek goed doorstaan en verkreeg de gewenste toestemming. Niet lang behoefde hij op een beroep te wachten. De kerk van Woubrugge was vacant. Ds. Blom, Comrie's voorganger was in mei 1734 overleden. De mannen, die uit kracht van het heersende patronaats-gebruik het recht van beroeping hadden waren juist de mannen; die Comrie hadden beschermd. Ongetwijfeld op hun aanraden beriep de kerkenraad van Woubrugge hem. Er was een ernstig conflict tussen de kerkenraad en de vrijheren van Esselyckerwoude over het recht van beroeping. Over dit conflict is nog veel te doen geweest. Vele

classisvergaderingen zijn eraan gewijd en ook Comrie is, er nauw bij betrokken geweest, maar dat kwam pas later.

Op 14 februari 1735 was er opnieuw een buitengewone vergadering van de classis Leiden. Daar moest het beroep goedgekeurd worden en werd als datum voor het peremptoire examen vastgesteld 12 april 1735. Intussen zou Comrie de stukken, die zijn ouderdom moesten vaststellen uit Schotland laten komen en ook een' attestatie aangaande zijn leven.

Ook het peremptoire examen verliep geheel naar wens. Door ds. D. du Tout van Katwijk aan Zee werd Comrie onderzocht in Hebreeuws, Grieks, alsook in de wezenlijke stukken van de Heilige Godgeleerdheid. Door hem was een preek gedaan over Romeinen 5:16. Voorwaar een tekst, die we later in zijn werken kunnen terugvinden.

De scriba van de classis vermeldt in zijn notulen over het examen het volgende: "in welk examen bovengemelde Ds. Alexander Comrie siig so mannelyk gequeten" heeft dat aan de Hoog Eerw. Heeren gedeputeerden der Synode en de geheele Classis, synde in de uysterste oplettenheit geweest, een algemeen groot en séer volkomen genoegen heeft, niet alleen met syne rechtsinnige, maar ook gereede doorgeleerde en wonderwel gepaste antwoorden, betoonende eene seer gegronde beproeftlieit in de H. Godgeleertheit onder des Heere genade te besitten. In zo verre dat een ygelyck en alle de leden sig verheugende in het groot talent en groote gaven an desen jongen Nazireër met veel blydschap en volle ruymte van hun gemoedt syn Eerw. een seer waerdig wakker en bequaem Herder in de kerke van Woubrugge verklaert hebben, als waartoe syn Eerw. vervolgens des Heeren ryken zegen toegewenscht wierdt, hebbende voorts alles voldaan en dat te ondertekenen was ook ondergeschreven, ook den eedt

tegen de Simonie afgelegd en alles verrigt het geen volgens Sjoiodale resolutiën gevordert mogt worden". Een zeer loffelijk getuigenis. Het latere leven heeft dit bevestigd.

De weg tot het ambt is nu geopend. En dan mag op 1 mei 1735 de bevestiging plaatsvinden. Zijn bevestiger was zijn latere vriend en medestrijder Nicolaas Holtius. Hij bevestigde hem met een preek over Joh. 3:14-15: "En gelijk Mozes de slang in de woestijn verhoogd heeft, alzo moet de Zoon des Mensen verhoogd worden; opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe". En 's middags preekte Comrie over Zach. 6:15: "En die verre zijn, zullen komen, en zullen bouwen in de tempel des Heeren, en gijlieden zult weten, dat de HEERE der heirscharen mij tot u gezonden heeft. Dit zal geschieden, indien gij vlijtiglijk zult horen naar de stem des HEE REN, uws Gods".

Nu kon het werk beginnen; het werk als dienaar des Woords; een werk, dat zo gezegend geweest is in het verleden, maar ook van zoveel betekenis nog voor het heden.

Alvorens op zijn werk als dienaar des Woords wat nader in te gaan willen wij nu pogen de persoon te beschrijven, zoals deze aan de hand van beschikbare gegevens voor ons oprijst. Zijn biograaf, de al eerdergenoemde A. G. Honig heeft deze uit diverse geschriften verzameld. Het is vanzelfsprekend dat een objectieve, onbevooroordeelde beschrijving van zijn persoon erg moeilijk is. Beschikbaar zijn slechts de eigen geschriften van Comrie, waarin hij over zijn aard en optreden spreekt; en de geschriften van zijn soms o zo bittere tegenstanders.

Comrie zegt van zichzelf, dat hij niet doldrijvend of stijfkoppig was. Zo schrijft hij: "Stijfkoppig ben ik nooit geweest. Lasteraars die mij niet kennen, hebben dit wel verspreid, om mij telkens van de Dienst in verscheidene Gemeenten te weren; dat ik geduldig

gedragen hebbe, zonder mij daarover te kwellen. Alzo ik naar geen verandering haak; en het getuigenis van mijn gehele gemeente, zelfs van mijn vijanden, zo ik ze heb, en van allen, die mij kennen, zal zijn, dat ik recht het tegendeel ben; al te toegevende, al te goedhartig uit mijn landaard en opvoedingen, al te lichtgelovig in het goede van mijn evenmens te denken, telkens alle twist uitblussende, al te gulhartig mijn gedachten aan anderen mededelende, waardoor ik menigmaal bedrogen geworden ben, dat ik hoop dat de Heere niet tot schuld zal toerekenen. Dit geloof ik, dat elk, die mij kent, als een waarachtig getuigenis van mijn inborst zal durven ondertekenen."

We stellen ons zo gauw de onverzettelijke strijder voor de ware gereformeerde leer zo anders voor, als in dit zelfgetuigenis. We kunnen het ons zo goed indenken, dat hij die „al te gulhartig" zijn gedachten aan anderen mededeelde, dikwijls daarmee bedrogen uitgekomen is, wanneer in een totaal ander verband zulke uitgesproken gedachten werden weergegeven op een wijze, die met tijd, wijze en omstandigheden, waarop ze geuit waren, niet overeenkomen. Comrie heeft daar zoals hier duidelijk te lezen is, bepaaldelijk onder geleden. Daarin is hij zeker de laatste niet geweest. Het moet soms op pijnlijke wijze geleerd worden om de Heere te vragen om "een wacht voor onze lippen" en het "behoeden voor de deuren van onze mond".

Comrie was een man met een huiselijke aard; het meest was hij thuis te vinden en dan wel "aan zijn lessenaar"; wij zouden zeggen "op zijn studeerkamer". Nu van de vruchten van zijn verblijf aldaar mogen we tot op deze dag genieten.

Alhoewel een man van bijzondere geleerdheid, was hij met een nederige geest begiftigd en hij paarde aan zijn vasthoudendheid in de leer des Heeren toch een zacht gemoed en een teer geweten.

Zo schrijft hijzelf: „Ik vind mij zelf gedurig gekastijd door mijn consciëntie, en het licht, hetwelk ik van God, zo ik vertrust, ontvangen heb; zo dat ik nooit iets doe, of wegens de gebrekkigheid, welke ik daar in zie, heb ik daarvan een walging; en het is er zo verre vandaan, dat ik er wat groots van denken zou, dat ik het met grote afkerigheid als een wegwerpelijc kleeaanschouwe, zijnde mijn gedurige zucht tot God, dat ik, 'als een in mij zelf geheel en al ellendige, in Christus' bloed vergeving ontvangen moge, door de inspraak des Heiligen Geestes, de kwijtschelding van de schuld mijner zonden, en der onreinheid, melaatsheid en verdoemelijkheid van mijn beste daden, aan mijn hart tot mijn vertroosting en geruststelling bekend makende."

Alhoewel door zijn vijanden beschuldigd van twistgierigheid en ketterjagerij, mag op goede gronden het tegenovergestelde gezegd worden.

Allerlei geschiedschrijvers hebben Comrie in een kwaad daglicht willen plaatsen en een blaam op zijn karakter geworpen. Maar er zijn ook andere getuigenissen. Van zichzelf zegt Comrie in zijn ABC des Geloofs: "Wij houden het liever met Paulus, die zegt: is iemand tot twist genegen, dat is onze gewoonte niet noch die der gemeente Gods". En in zijn Catechismusverklaring zegt hij: "Wij hebben van kettermakerij een afkeer". En in het "Berigt nopens de waarschuwinge van de heer J. J. Schultens..." waarin Comrie ook over zichzelf schrijft, lezen we: "En wat mij aangaat, mijn Getuige is in de hemel, Die weet welke afschrik ik van alle scheurzieke geesten heb. Behalve dat ik er de man niet naar ben, nogte doortrapt genoeg, om my tot een hoofd, of een deel, van een partije te stellen, daar ik God hertelijk voor danke. Neen, ik zoeke zelve te blijven bij de eenigheid des waaren geloofs, en anderen daartoe te brengen, waartoe ik poge, door Godes hulp, mij meer

bekwaam te maken; en daartoe vraag ik naar de oude paden, opdat wij in de goede weg mogen wandelen. En die zich aldus gedragen zijn geen scheurzuchtigen."

Maar we behoeven niet alleen te letten op wat Comrie over zichzelf schreef.

Alhoewel Comrie met beslistheid Voetiaan was en in de kerkelijke twisten van zijn tijd dat ook niet onder stoelen of banken stak, kon hij toch met hoogachting spreken over leermeesters, die zich niet tot de Voetianen wilden gerekend zien. Zo vereerde hij zijn leermeesters Schultens en Driessen.

In het conflict tussen de Vrijheren van Woubrugge en de classis Leiden over het patronaatsrecht, mengde Comrie zich niet, hetwelk een bewijs van zijn vredelievende geest kan genoemd worden. Zijn tijd kenmerkte zich door geschillen binnen de kring van de Gereformeerden. We zouden wel moeten zeggen, helaas. Terwijl het modernisme zich reeds nestelde op scholen en kerken, met al de verwoestende gevolgen ervan, zoals onze tijd laat zien, veroorloofden de gereformeerden in ons land zich allerlei twisten, die hun kracht in de kerk aanzienlijk schaadde. Ook in dit opzicht is er niets nieuws onder de zon. Ook wij leven in een tijd, waarin ongeloofs-theorieën kerk en volk vergiftigen; een wassende stroom van marxistische literatuur legt getuigenis af van de dodelijke greep, waarin zovelen nu gekomen zijn en waardoor in het bijzonder onze jeugd bedreigd wordt. Hoe zouden degenen, die de oude Gereformeerde waarheid liefhebben, schouder aan schouder moeten staan om als een enig man zich te keren tegen deze tijdgeest. Maar, helaas, wat al twisten op het erf van de kerk tussen broeders; wat al uitdiepen van tegenstellingen om zodoende te scheuren en uiteen te rukken. Nu, ook in Comrie's tijd ontbraken de strijdvragen niet. Er is fel en hevig gestreden over

het geloof; het heeft Comrie verdriet. Hij zocht dan ook de tegenstellingen te overbruggen. Ook in betrekking tot geschillen van kerkrechtelijke aard vertoont hij een grote mate van verdraagzaamheid. Alhoewel zijn Schotse afkomst hem de betekenis van de strijd om de rechten van de kerk moest doen kennen, heeft hij zich er hier nauwelijks mee ingelaten, ook toen hij er min of meer bij betrokken raakte in verband met het genoemde conflict.

Ook buiten andere geschillen, waarin hij zeker het zijne had kunnen zeggen, zoals in verband met het boekje van Eswijler of het boek van Schortinghuis, hield Comrie zich. Pas op zeer nadrukkelijk verzoek van Holtius van Koudekerk wierp, ook Comrie zich in de strijd, die naar aanleiding van het optreden van Ds. van der Os ontstond. Het is dan ook een grof onrecht, dat Comrie wordt aangedaan, wanneer van hem geschreven werd "als van een man, die zich door zijn driftige en hartstochtelijke ijver zo ver liet vervoeren, dat zijn naam onder de grootste onruststokers in de Hervormde Kerk bekend staat". We weten maar al te goed, dat wat Comrie bestreed met de belijdenis van de gereformeerde kerk streed. Het was zijn recht en plicht om het aloude belijden te verdedigen. Het is veeleer zijn hoge roeping. Dat tegenstanders het aan "onverstandige ijver" toeschrijven is wel begrijpelijk, maar niet terecht.

Ook nu worden degenen, die te signaleren afwijkingen aanwijzen doorgaans niet met vreugde begroet, maar toen en nu blijft de roeping om zich te keren tegen de afwijkingen van leer en leven naar Schrift en Belijdenis, ook al moet die roeping onder spot en smaad beleefd worden.

Huwelijk

Comrie trad op 15 augustus 1737 in het huwelijk met Johanna de Heyde uit Middelburg. Over deze vrouw schrijft Comrie zelf in de "Opdragt" voor het ABC des Geloofs. In deze "Opdragt" richtte hij zich tot haar moeder, de Wed. de Heyde en haar broer, Jan de Heyde, nadat zijn vrouw reeds op 29 oktober 1738 was overleden. Wie de oude geslachtsregisters naspeurt, wordt altijd weer getroffen door het feit, dat de dood, vooral nadat een kind geboren was, de jonge huwelijken zo dikwijls overkwam. Ook Comrie's vrouw stierf ongetwijfeld aan de beruchte "kraamvrouwenkoorts", want op 17 oktober 1738 was zij bevallen van een dochter.

In de betrekkelijk korte tijd, waarin Comrie met deze vrouw gehuwd was, heeft zij veel voor hem betekend. Comrie schrijft van haar, dat de vreze des Heeren vroeg in haar gelegd was; kort voor haar sterven echter werd zij, zoals haar man schreef, „van haar aandeel in Christus" verzekerd. Ook in zijn dienstwerk ondervond hij veel steun van haar. Wie de werken van Comrie kent, zal heel goed begrijpen, dat zij haar man aanspoorde om eenvoudig te preken. Zo schrijft Comrie: „Zag ik op de zoete hulp in mijn studiën en haar geoefendheid in de goddelijke waarheid; zij was machtig in de Schriften, haar toeleg was om mij gedurig aan te zetten, om te prediken niet dingen, die boven het begrip van een gemene toehoorder gingen, zij zeide dikwerf, gij kunt niet geloven hoe onvatbaar de mensen zijn ...". Voorwaar, een voorrecht voor de evangeliédienaars om zulk een wijze en meelevende echtgenote te hebben. Wat kunnen de vrouwen ontzaglijk veel betekenen voor dé dienst des Heeren in het leven van de gemeente, wanneer ze zo meeleven als Comrie van zijn vrouw getuigen mocht; terwijl anderzijds ook sommige vrouwen de bediening van hun

echtgenoten ontluisteren door een levenswijze, die met het Woord Gods strijdt.

In 1741 ging Comrie een tweede huwelijk aan met Maria van der Pijl van Lexmond. Dit huwelijk heeft geduurd tot 1764; toen nam de Heere ook deze vrouw weg. Nergens heeft Comrie over haar iets geschreven. Comrie was 58 jaar, toen zijn tweede vrouw aan hem ontviel. Gedurende drie jaren was hij alleen. Toen ging hij een derde huwelijk aan met de ongeveer 45-jarige Catharina de Reus uit Beverwijk. Ook over deze vrouw bewaart Comrie een stilzwijgen.

Het meisje, dat uit het eerste huwelijk geboren werd, was Comrie's enig kind. Ze is later in het huwelijk getreden met Gerhardus Boufy; twee kinderen werden uit dat huwelijk geboren. Comrie's dochter overleed in 1774; in hetzelfde jaar dus als Comrie zelf.

Het leed is hem dus niet bespaard. Enerlei wedervaart de rechtvaardige en de goddeloze, zoals de Schrift leert en menselijke ervaring bevestigt.

Vriendenkring

Het is ook gewenst nog enige aandacht te schenken aan Comrie's vriendenkring.

Er is volgens Comrie's biograaf, geen grond voor het vermoeden, dat Comrie met zijn vrienden in Schotland in correspondentie is gebleven. Toch heeft datgene, wat hij in Schotland leerde in zijn jeugd een onuitwisbaar stempel op hem gedrukt. Ook de vertaling van diverse in Schotland verschenen geschriften legt daarvan bewijs af, dat hij zich met de theologie van Schotland op de hoogte hield.

Er was een bijzondere verhouding met de professoren Driessen en Van Velzen. Maar ook met Albertus Schultens, de Leidse hoogleraar in de wijsbegeerte, die aan Comrie steeds zijn vriendschap bleef betonen en hem, waar mogelijk met raad en daad terzijde stond. Toen later de jonge Schultens Comrie ei*van beschuldigde in zijn "Catechismus" zijn vader te hebben aangerand, kon Comrie deze beschuldiging verontwaardigd van de hand wijzen. Zelfs schreef hij: "Myne consdentie gaf my een goed getuigenisse, dat ik nooit met gedachten, woorden ofte werken, iets gedacht, gesproken ofte gedaan had, 't geen strekken konde tot verdonkeringe van den wel dubbel waardigen lof der gedachtenisse van zynen zaligen vader, mynen in der tydit hooggeachten meester: in tegendeel zyn myne getuigen niet allen in de hemel, maar ook op de aarde in memgte, met hoeveel veneratie (eerbied, V.) die gedachtenis by my geweest zy, en nogh is; zoodat ik my verbeelde, dat de eigen zoon zynen eigen vader nooit hooger zal noch kan estiméren (hoogachten, V.), dan ik, een Discipel, hem geëstimeert heb en noch estimere. Ik hadde daar reden toe. Want in zyn hoog eerw. leeven had ik tot hem den vrijen toegang, om alle myne gedachten en swarigheden by hem uit te boezemen; en dikwerf bij anderen, welker schriften ik bezat of konde machtig worden, vergeefs myne ontlastinge gezogt hebbende, wiste hij, als ik bij hem quam, over alle gedeeltens der wetenschappen in welke ik my bevltyigde, met verwonderlyke nauwkeurigheid en klaarheid my te onderrichten, wat daarover gezegd was en hoe die zaake verstaan was, zoo dat ik altyd gesticht en voldaan afscheid nam, onder verzeekeringe van Zyn Hoog Eerw, dat ik altyd de vryheid mochte gebruiken om my met allé mjme swarigheden by hem te vervoegen. In des mans leeven nu denzelven tot zulfcen liefheibbenden meester en ge trouwe

leidsman myner jeugd gehad hebbende ..."

De jonge Schultens, die later met Comrie streed, durfde deze vriendschap niet ontkennen, maar merkte, overigens in een schrijven dat „met grooten hartstocht en ongeëvenaarde bitterheid" was, op dat zijn vader een vriend was, 'die Comrie zijn feilen durfde te tonen. Was aanvankelijk Comrie ook ten huize van de jonge Schultens niet onbekend, later is deze vriendschap bekoeld en is het tot een algehele verwijdering gekomen in verband met de verschillen tussen hen beiden in de beoordeling van de zaak van de Zwolse predikant Van Os, waarover veel strijd ontstaan was.

Voorname vrienden waren Comelis van Schellingerhout en Ds. Holtius. Verder weten we, dat Comrie met vele predikanten en gemeenteleden bekend was; ook over de toestand van de kerk correspondeerde. Enkele adellijke personen behoorden slechts tot de kring van zijn vrienden. In de opdracht van het tweede deel van zijn leerredenen en in die voor de uitgave van de catechismus kunt u hun namen vinden.

Deze personen bezaten het kasteel „Endegeest" bij Leiden, waardoor zij zeker met 'Comrie op eenvoudige wijze in aanraking hebben kunnen komen. Veel is echter over deze vriendschappelijke verhouding niet bekend.

Anders is dat ten aanzien van de man met wie Comrie krachtig de eigentijdse dwalingen bestreed. Nicolaas Holtius van Koudekerk. Al heeft Holtius in 1735 Comrie in het ambt bevestigd, toch waren ze nog geen vrienden. Een mededeling van J.J. Schultens beweert zelfs, dat ze eerder kwade vrienden waren, al rekenen we daarbij met het feit, dat deze mededeling van een tegenstander afkomstig is. Het is niet zo onduidelijk wat J.J. Schultens schreef: "Comrie en Holtius weeten immers wel, dat zij voor de opkomst der Zwolse

troebelen zulke groote maats niet waren, en al dikwijls met elkander over hoop lagen: wijl Holtius Comrie verachtte als een fijmelaar, en Comrie Holtius wederom gering schattede, als een onbegenaadigde leeraar, ten minste als een leeraar van zeer weinig genade, in vergelijking van het verkreegen licht, dat Comrie zich verbeeldde te bezitten". Zeker een woord van een tegenstander, maar er zal wel een kern van waarheid in schuilen. Er zijn redenen, die dit getuigenis ondersteunen. In de strijd, die de classis voerde met de vrijheden van Woubrugge, is Holtius de tolk van de classis; hij laakt dan Comrie's houding in deze, die wat het recht van de kerk betreft, ten opzichte van de "Vrijheren van Woubrugge" aan wie hij verplichtingen had, dat zo sterk niet gelden liet.

Verder noemt Comrie nergens Holtius vóór 1750; ook was hij onkundig van de open brief van Holtius aan Prof. de Moor, terwijl Holtius van de verschijning van de catechismus van Comrie onwetend was. Sedert 1750 is er een betere verstandhouding, die steeds hechter werd en tot de dood van Holtius bewaard bleef. Zijn biograaf, A. G. Honig, merkt op, dat in het noemen van vele hem bekende en met hem bevriende personen duidelijk bleek, dat Comrie niet als een kluizenaar heeft geleefd, maar in voortdurend contact met vele personen gebleven is, wat ongetwijfeld van grote betekenis voor zijn inzichten geweest zal zijn.

Woubrugge

Comrie heeft als dienaar van het Woord slechts de gemeente Woubrugge gediend. Het was naar omvang maar een kleine gemeente, welke echter al heel vroeg met de leer, die in de Reformatie meer krachtig mocht worden gepredikt, in aanraking

is gekomen. Comrie schrijft daarover in de opdracht van zijn boek over "Enige Eigenschappen des Zaligmakende Geloofs", welke opdracht gericht was „aan mijn zeer geliefde en waarde gemeente van Woubrugge". Om een indruk te hebben van Comrie's gemeente geven we een gedeelte van deze opdracht weer:

"Het is al een geruimen tijd geleden, dat de zalige God onder ulieden Zijn zaligmakend werk begonnen heeft; want al zeer vroeg, in het begin van de Reformatie, heeft de Heere het licht van de goddelijke waarheden aan u laten bekend maken, zo sommigen menen, door Jan Arentszoon, mandenmaker van Alkmaar, of door Petrus Gabriel, een Vlaming, die, nadat de eerste predikatie buiten Amsterdam bij de Haarlemmerpoort door Jan Arentszoon gedaan was, van die van Delft begeerd werd, om hun de zuivere leer des Evangelies te verkondigen, op zijn weg van Amsterdam naar Delft door Jacobswoude, door enige van de inwoners verzocht zijnde, ook aldaar gepredikt heeft; van welken tijd af er altoos enigen zijn geweest, die de zuivere leer omhelsd en beleden hebben." Maar toch is de gemeente geen toonbeeld, van geestelijk leven. Wij weten, ook uit de heilige Schrift, dat de uiterlijke belijdenis van de goddelijke Waarheid gepaard kan gaan met een geestelijke doodslaap, zoals het ook van de gemeente te Efeze, die beproefde degenen, die uitgaven apostelen te zijn, maar van welke gemeente de Heere klagen moest, dat de eerste liefde verlaten was.

Nu zo ook Woubrugge's gemeente, totdat de Heere een bijzondere geestelijke opwekking in de gemeente schonk. Een eenvoudig man, uit Benthuizen afkomstig, maar, naar Comrie's overlevering "uitermate stichtelijk en Godzalig en liefdragende in zijn wandel", wil de Heere gebruiken om in de ingezonken gemeente van Woubrugge het leven des Geestes heerlijk te doen

opbloeien.

En alhoewel de predikant, die Comrie's voorganger in Woubrugge was, zich aanvankelijk sterk verzette tegen wat in de gemeente plaatsgreep, werd hij zelf door de Heilige Geest aangeraakt en tot ware bekering gebracht. En in de gemeente zelf, ook onder de voornaamsten van de plaats, werkte de Heere zo krachtig, dat velen de duidelijke blijken van hart- en levensvernieuwing openbaarden. Van 1716 tot 1726 moeten het wel gezegende tijden in Woubrugge geweest zijn. Maar de geschiedschrijver levert ons ook over, dat de kerkelijke twisten, die onder de Gereformeerden in ons land zoveel beroering brachten, ook Woubrugge schade hebben berokkend. Dat is veelal de vrucht van kerkelijke verscheuringen: grote schade, " ook aan het geestelijke leven. Allerlei twistgesprekken leidden veelal tot onderlinge verbittering en vervreemding. En in die situatie trof Comrie de gemeente aan, waar hij op 1 mei 1735 de herdersstaf opnam.

Daarenboven lieten verschillende dwalingen, die in Comrie's tijd zich sterk verbreidden, ook hun invloed in Woubrugge gelden. Tot deze dwalingen rekenen we het anti-nomianisme en het neonomianisme. Het anti-nomianisme heeft zich de eeuwen door in de gemeente Gods zoeken te nestelen. Reeds Paulus moest het bestrijden, zoals we lezen in Romeinen 6:1, waar hij schrijft: „Wat zullen wij dan zeggen? Zullen wij in de zonde blijven, opdat de genade te meerder worde? " De anti-nomiaan (wet-bestrijder) verwerpt met een beroep op de vrijheid, die in Christus is, elke gebondenheid aan de Wet Gods in het leven van heiligmaking. Nu zijn hier en daar wel enige anti-nomiaanse opvattingen aan te treffen, die meer vrucht zijn van een misverstaan van de betekenis van Gods Wet, zonder dat deze in een ontheilige wandel ontaarden. Maar er zijn ook anti-nomiaanse gedachten openlijk

uitgesproken, die bewust werden nagevolgd in een losbandig leven. Ook in de tijd van Comrie waren zulke opvattingen aan te treffen. Deze anti-nomiaanse gezindheid maakt geen ernst met de heiligmaking en bevordert een ongebonden leven. Men roemt wel in genade, maar de vrucht van genade in een waarachtige levensvernieuwing acht men van geen betekenis. Die daarop aandringen worden beschuldigd van "wettisch ijveren"; zij zouden aan de wet niet gestorven zijn.

Aan de andere zijde is er het gevaar van het neo-nomianisme. Deze gevaarlijke geestesstroming heeft het Evangelie van vrije genade willen veranderen in een "nieuwe wet", vandaar neo-nominanisme (nieuwe wettelijkheid). Bij deze neo-nomianen valt de nadruk op het doen van de mensen. Zij immers leerden dat God in het Nieuwe Testament krachtens "de wet der genade" geloof en bekering eist om voor God rechtvaardig te worden; Christus heeft door Zijn voldoening van de wet nu de zaligheid voor allen mogelijk gemaakt, maar deze zaligheid wondt alleen het deel van hen, die de nieuwe wet van het Evangelie gehoorzamen door te geloven en zich te bekeren. In deze voorstellingen wordt de nadruk zo eenzijdig op de eis van geloof en bekering gelegd, dat geheel uit het oog verloren werd, dat aan elke waarachtige geloofswerkzaamheid een wenk Gods in ons moet voorafgaan. Uiteindelijk is geloven nog een mogelijkheid in de mens.

Dit neo-nomianisme is uiteindelijk een verkapt Pelagianisme: het loochent ten diepste de totale doodstaat van de natuurlijke mens. Het legt de grond van de zaligheid in het geloven van de zondaar, welke daad de zondaar tot gerechtigheid gerekend wordt. Het gaat voorbij aan de waarheid, dat de grond van de zaligheid uitsluitend ligt in de toegerekende gerechtigheid van Christus.

Dit neo-nomianisme met sterke nadruk op de eis des geloofs

sloop meer en meer de kerk binnen. Het had zich in Engeland en Schotland krachtig verbreid; in de strijd, die Boston, de Erskine's met de hunnen streden, ging het om het grote gevaar, dat dit neonomianisme betekende. En ook in Nederland kwam het op.

Daarom zal Comrie in zijn prediking in woord en geschrift zich zowel tegen de wetbestrijders keren als tegen hen, die van het Evangelie van vrije genade een nieuwe wet maken willen. En ten aanzien van de bittere conflicten, die de Gereformeerden uiteendreven zocht hij te binden in plaats van te verscheuren. Zo zocht 'hij het heil van de gemeente Gods. Zijn biograaf haalt uitvoerig Comrie's eigen woorden aan, die hij in zijn catechismusverklaring schreef, over de vraag, wat in de prediking de voornaamste plaats moet hebben. Het is onderwijzend om een man, die met zo grote kracht voor de zuivere verhouding van Wet en Evangelie in de prediking streed, zijn opvattingen te horen uiteenzetten:

"Laten de leraars en ook de hoorders hieruit weten, wat ze voonamentlijk bedoelen moeten in al hun behandelingen van zielen; het is niet het voornaamste einde om terrificatie of verschrikkingen in de consciënties te veroorzaken; de aarde in een hel te veranderen, en dan de mensen te laten liggen; neen, slaan wij, het moet met een oogmerk zijn om te genezen en wij moeten als dienaren van Christus alderovervloedigst zijn om de troostleer voor te houden. Ik heb in de loop van mijn leven en ook van mijn bediening ondervonden dat het prediken van de vrije genade, van de heerlijkheid van de persoon van de Middelaar, van het aanbod van zaligheid, van de gewilligheid van Christus om te zaligen, en van de voorrechten van dezulken die in Hem zijn, het meest te weeg brengt, om de harten onder liefelijke aandoening te brengen; en in tegendeel, dat uit al het donderen met de Wet niet anders voortkomt dan een Kains berouw en een Judas'

bekering; en dat de harten, door benauwdheid, als tussen twee schroeven worden gesteld, zodat er van de leer des troostes niet in dezelve kan ingaan, noch enige waarachtige verzuchting kan uitgaan. Gods barmhartigheid in Christus doet het hart smelten; maar Gods rechtvaardigheid in de wet doet het hart inkrimpen. Ik weet dat velen hieromtrent van andere gevoelens zijn; doch dit is mijn gevoelen. Het heugt mij dat er in zekere voorname stad een leraar is geweest, die een hoge ernst en daarbij een wonderlijke allegorische wijze van voorstelling had. Nadat deze man bij zekere gelegenheid eerst wat gepredikt had, begon hij uit te roepen met een heftige stem en hierbij de handen bewegende alsof hij zulks werkelijk bij zich had: nu zal ik de vonken der hel onder u werpen! Groot was de zielkillende en koudmakende benauwdheid onder de toehoorders; maar er was geen smelting der harten. Sinai droogt de springbron van zielentranen op, maar Sion doet ze ongeforceerd of ongedwongen druipen. De Zon der gerechtigheid ontdooit, maar Mozes is als de koude uit het Noorden, die alles congelatieert en consolideert, of bevriest of verstijft. Hoe hebt gij de Geest ontvangen? vraagt Paulus, Gal. 3:2; uit de werken der wet of uit de prediking des geloofs? De wet is een tuchtmeester tot Christus en daarom moeten wij er steeds op uit zijn, dat deze 't hare krijgt; doch daarbij ooit zorgdragen zoveel ons mogelijk is, dat haar meesterlijk gezag niet te groot wordt in de consciëntie boven en tegen de Heere zelve. Want hoe meer toch de wet met haar vloek in de consciëntie op de troon wordt gezet, hoe meer wij Christus uit de ziel bannen en 't koninkrijk van de duivel met al deszelfs helse angsten oprichten en vaststellen; want deze heeft al deszelfs macht uit de wet van 't gebroken werkverbond. Nadat dus de zonde in de wereld gekomen is, is het onmogelijk, dat de wet ons het leven kan geven; zodra dus deze in de consciëntie

komt, komen ook de duivel en de hel daarin.

Luther zegt ergens in zijn verklaring over de brief aan de Galaten, dat de wet in de consciëntie erger is dan de duivel. O, mijne vrienden, dat God u de wijsheid mocht geven om van het beste en het heiligste geen misbruik te maken; en dat een iegelijk recht leren mocht, niet alleen hoe de Wet en het Evangelie aan elkander ondergeschikt zijn, maar ook dat dezelve tegen elkander strijden, (namelijk: nadat de wet door de zonde krachteloos geworden is, om het leven te geven) als vuur en water, als Hebt en duisternis, als hemel en hel. Indien alles wat wij zeggen recht werd opgemerkt, wij zouden nooit wettische beroeringen, op zichzelf aangemerkt, als zaligmakende werkingen opgeven, maar er steeds op uit zijn om het Evangelie tot troost en bemoediging te openen, opdat het geloof komende, de tuchtmeester mocht buitengeworpen worden, evenals Hagar met haar kind. God doe een iegelijk mijn ware mening in deze recht verstaan."

Tot zover Comrie zelf. En laten we ook in het vervolg zoeken, die ware mening van Comrie recht te verstaan.

Preken

We lazen met u hoe Comrie oordeelde over de inhoud van de prediking. Het doel van de prediker moet niet zijn de "terrificatie", de verschrikking in de consciëntie, maar het oogmerk van de dienaren van Christus moet zijn om te genezen, en daar is dan ook de ontdekking aan de kwaal een eerste vereiste toe. Er zijn ook andere gedeelten in Comrie's geschriften, waarin hij over de prediking zelf schrijft. Niet alleen over de inhoud, maar ook over de vorm. Dat laatste is niet zonder betekenis. In elk handboek

voor de predikkinge wordt over de rechte verhouding van de verschillende delen van de preek geschreven. In de prediking moet dé uitleg van de Heilige Schrift voor de gemeente plaatsvinden. Dat is duidelijk; maar hoe dat nu precies gebeuren moest, daarover liepen de meningen nogal uiteen. Sommigen besteedden heel veel aandacht aan de uitlegging van een bepaald Schriftgedeelte, waarbij allerlei bijzonderheden van taalkundige of historische aard werden aangehaald; soms werden in de predicaties aanhalingen van Griekse en Latijnse schrijvers opgenomen. De eenvoudigen werden daardoor niet gesticht. Het werd vaak een wedijver in de vertoning van schoolgeleerdheid. Bij velen kwam het richten van de prediking op de behoeften van de gemeente in verdrukking.

Bij anderen viel de prediking uiteen in een sobere uitlegging en in een lange toepassing, waarbij het verband tussen deze beide delen wel eens verloren ging.

Maar Comrie's preken tonen aan, dat hij de waarschuwingen van hen, die de gebreken in de prediking aan de orde stelden ter harte nam. Na een korte inleiding komt hij tot, wat hij zelf noemt, "het lichaam der predikatie", waarna 'hij het geheel met een kortere toepassing besluit. Comrie is wars van geleerd vertoon en dorre leerstellige uiteenzettingen in de prediking; ook is hij wars van het vergeestelijken van de Schrift; ook hoedt hij zich voor het gebruik van platvloerse woorden.

Voorts geeft hij blijk het hart en de verborgen roerselen ervan te kennen; hij kan de zonde scherp bestraffen, ook weet hij liefelijk te vertroosten. De vorm van de prediking is sterk bepaald door een vooral in Schotland gebruikelijk "analistisch" preken, bij het gebruik van welke methode hij soms zeer uitvoerig kan zijn. Dat zijn echter slechts opmerkingen, welke de uiterlijke vorm van de

preek betreffen. En de vorm is sterk afhankelijk van de tijd, waarin men leeft.

Comrie maakte wel werk van zijn preken. Hij paste de woorden Gods op de consciënties van de hoorders toe. Hij acht het een kwaad in de prediking van velen de zaken zo algemeen voor te stellen, dat de mens er onder uit kan. Vooral zo schrijft hij in een van zijn leerredenen: "als er op een aanspraak, geliefde uitverkorenen, geroepene heiligen, waarde broeders en zusters in de Heere, volgt na de bestraffing van zulken, die doorgaans in Gods huis niet komen; maar geliefden, wij hopen van u betere dingen, met de zaligheid gepaard, alhoewel wij alzo spreken.

Mijne geliefden, zo men begrijpen kon, hoe dra een mens, onder het voorstel van waarheid, alles, dat hem eniger mate dient tot zijn geruststelling aangrijpt, of hij er grond toe heeft, of niet; en hoe, vrome mensen geërgerd worden als zulke dingen, tot walgens toe, bij herhaling voorkomen; men zou zich meer in het bijzonder uitlaten, om de consciënties, die onder het gehoor zijn, met een bijzonder vertoon en overtuiging bezig te houden, opdat wij ze onder de voorstelling tot overtuiging en bestraffing zouden brengen en noodzaken om te zeggen (voor zover het hen aangaat): Ik ben de man.

Comrie zocht door de prediking dus zeer nadrukkelijk te "onderscheiden". Die les moeten ook die predikers onder ons van hun telkens maar ter harte nemen. Onderscheiden tussen dood en leven; maar dan ook zo dat de gewetens door de duidelijke uiteenzettingen geraakt worden.

Wat kunnen vele hoorders er gemakkelijk onderuit komen, wanneer het "Gij zijt die man" niet ernstig genoeg tot de persoon gericht wordt. Aan algemene beschouwingen heeft de gemeente niet zoveel behoefte. Maar zulk "onderscheidend preken" vereist

veel studie en gebed. Comrie schrijft zelf, dat hij zich door een wekelijkse voorbereiding op 3 preken en 2 catechisaties nauwelijks tijd gelaten zag vóór andere bezigheden.

In zijn preken houdt hij zich niet met velerlei onderwerpen bezig. Hij handelt in zijn preken voornamelijk over het geloof en wat daarmee verband houdt; ook wijdt hij aandacht aan de treurige toestand van de kerk in zijn tijd en aan die van de gelovigen; uitvoerig geeft hij de middelen aan, waardoor onder Gods zegen verbetering in deze zaken te verkrijgen is. Slechts eenmaal hield hij een tijdpreek, terwijl bijzondere omstandigheden, als duurte en een verschrikkelijke overstroming ook terloops ter sprake komen.

Ook reeds Comrie moest waarnemen dat velen van zijn hoorders in onbekeerlijkheid volhardden. Hij bestrafte hen ernstig. U kunt geen preek bijna ter hand nemen of er is een waarschuwend en vermanend woord in, dat hij tot onbekeerden richt. Ge zult nergens in zijn predicaties de uitdrukking aantreffen, die zoals mij onlangs verhaald werd, op een kansel gebruikt was: "Onbekeerden, voor u heb ik geen boodschap". Hoe verschrikkelijk als men zo durft te spreken en zo ontrouw is aan een goddelijke roeping. Anderzijds zijn Comrie's preken vol van waarschuwingen aan het adres van hen die „een vorm zonder wezen" als genoegzaam houden voor de eeuwigheid.

"Maar", zo schrijft zijn biograaf: "voor een iegelijk, die hongerde en dorstte naar de gerechtigheid was hij liefelijk in vertroosting en altoos heenwijzende op het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt".

Zo schrijft hij in zijn "opdracht" voor de "Eigenschappen des geloofs": "Zodra wij enige verbrijzeling des harten bespeurd hadden, zijn wij er altoos op uit geweest om in de predicaties

zulken te onderscheppen, hun zwaarigheden op te lossen, en bij hen aan te houden, opdat zij Jezus het ja-woord zouden geven".

Door velen werd Comrie om zijn prediking bemind; Gods volk heeft tot op deze dag smaak in zijn geschriften. Door Gods genade mocht hij sommigen tot zegen zijn, zoals hij zelf mededeelde, al moest hij met de meeste van Gods dienaren ook klagen "dat zij zijn prediking niet gehoord hebben."

In de overlevering wordt verhaald, dat een voornaam deel van de geestelijke leiding, welke hij aan zijn gemeente gaf moest worden toegekend aan de zalving en de diepte van zijn openbare gebeden. Voor het overige weten we van zijn leven als dienaar des Woords nauwelijks iets. Slechts zijn geschriften (en die vormen een hele rij) lichten ons in over zijn prediking, zijn strijd voor de waarheid Gods. Aan deze zaken wijdde hij zich geheel. Voor andere zaken had hij nauwelijks tijd.

Ook andere gemeenten hebben zijn dienst begeerd, maar voor de hem uitgebrachte beroepen heeft hij steeds bedankt, zodat hij een lange reeks van jaren de kerk van Woubrugge diende.